

SRBIJA - DRŽAVA KULTURE ILI DRŽAVNA KULTURA

Počecu sa konstatacijom da se u poslednjih nekoliko godina, na osnovu nebrige koju država pokazuje, kultura u Srbiji nalazi u jednoj od možda najtežih situacija u poslednjih pedeset godina. Ovde pod pojmom kultura podjednako mislim na oba aspekta kulturnog života, odnosno kako na model kulture tako i na kulturni model.

Srbija nije izgradila kulturnu politiku.

Kulturnu politiku definisao bih kao usklađeni sistem mera - ciljeva, prioriteta i instrumenata, kojim država podržava i usmerava kulturnu produkciju, odnosno kulturni život.

Znači, država podržava, a može i da podržavljuje! Već u definiciji se postavlja jedno od temeljnih pitanja kulturne politike: da li država, odnosno vlada, razvija sistem državne kulture ili državu kulture? Ovo nije retoričko pitanje, naprotiv, na ovom pitanju prelama se demokratski kapacitet jednog društva.

Za donošenje kulturne politike zadužena je vlada, a sprovodi se u međusektorskoj saradnji. Možemo navesti primer Finske, gde se sredstva za finansiranje projekata uglavnom obezbeđuju preko Ministarstva finansija, a jedan od glavnih finansijskih izvora jeste prihod od lutrije. Ili primer Islanda i Holandije gde su ključni sektori savremenog društvenog razvoj objedinjeni u Ministarstvo za obrazovanje, kulturu i nauku.

Kulturna politika u Srbiji počinje da se urušava negde početkom osamdesetih godina. Etatički model sa jakim ideološkim predznakom, preglomaznom infrastrukturom i dominantnim budžetskim finansiranjem, polako doživljava entropiju i postaje trom i neefikasan.

Već tada nije postojao profesionalni monitoring i nezavisna evaluacija rada javnih ustanova, odnosno budžetskih potrošača.

Odmah da naglasim - ni danas ne postoje jasni kriterijumi za evaluaciju rada ustanova i projekata koji se finansiraju iz državne kase. Mehanizam uticaja povratnih sprega, kao najvažniji instrument održavanja vitalnosti jednog sistema, ne funkcioniše. Odnosno, postoji uticaj povratnih sprega, ali one nisu iz domena kulturne

politike, a ne mogu ni biti, jer - kao što sam već na početku rekao - Srbija nije izgradila sistem kulturne politike!

U tom periodu, govorim o osamdesetim godinama, u okviru kulturne produkcije i distribucije počinje da se razvijaju određene, od Drugog svetskog rata nepoznate, organizacione i pravne forme, odnosno pojavljuju se počeci razvoja kulturne industrije, kao što su video klubovi, privatni izdavači ili trajne radne zajednice. Počinje da funkcioniše tržište kulture! I već tada nastaje jedna, da kažem bitka, između državnih i paradržavnih ustanova i drugih koji posluju po tržišnim uslovima, čak iako jedan deo prihoda stižu kao dotacije ili subvencije iz državnog budžeta.

Grubo govoreći, kulturna produkcija se podelila u dva tabora - jedan, koji preživljava isključivo zahvaljujući državnim dotacijama (retko subvencijama) i drugi, koji ostvaruje prihode preko projekata, odnosno tržišnih uslova.

Mogućnost da se postave temelji društvenog konteksta za vođenje kulturne politike u Srbiji, koja bi pratila savremene procese, nije tada iskorišćena. Jedan inertni sistem podložan partijskom voluntarizmu i dnevno političkim potrebama zadržan je do danas, a da paradoks bude još veći, samo potvrđen najnovijim zakonskim rešenjima.

Još od samog dolaska takozvanih *demokratskih snaga*, uočljiv je nedostatak osmišljenog programa novoga sistema vrednosti! A, upravo vrednosni aspekti kulture trebali su biti osnova za definisanje principa i načela procesa demokratske transformacije društva.

Pozicija koju kultura ima u društvu, procenat izdvajanja za kulturu iz državnog budžeta, netransparento korišćenje toga budžeta (što je potvrdio i republički revizor), negativna selekcija kadrova (primer Zorice Tomić), fiskalna i poreska opterećenja koja podnosi sektor kulturne produkcije (primer položaja zadužbina i fondacija), način privatizacije ustanova kulture (primer Prosvete), preživljavanje starih paradržavnih formi (primer KPZ), devetnaestovekovna organizaciona šema nacionalnih ustanova (primer SNP), galimatias odnosa povezan sa Udruženjem izdavača Srbije, nerešavanje autorskih prava (primer sukoba SOKOJ-a i RTS), samo su neki od ilustrativnih pokazatelja izostanka kulturne politike u jednom dužem vremenskom periodu.

U istraživačkom radu ja sam se, pre svega, bavio strateškim pitanjima kulturne politike, tako da bih se na toj temi zadržao, ukazujući na značaj povezanosti kulturne politike i razvoja kreativnog kapitala sa konkretnim primerima potpunog izostanka te povezanosti u našoj praksi.

Prva dilema - kultura kao samoopravdavajuća vrednost ili kultura kao razvoj?

Ova dilema, koja je još uvek tema u našoj stručnoj javnosti, odavno je rešena u kulturnim politikama evropskih država. Kulturna, umetnička produkcije jeste i jedno i drugo. Ona je uslov stvaranja kreativnog kapitala i kao takva uključena je u strateške programe razvoja, bar onih država koje ozbiljno rade na globalnom pozicioniranju.

Da je to danas upravo tako možda najbolje svedoči Kamil Idriz, predsednik Svetske organizacije za zaštitu intelektualne svojine, koji u svojoj knjizi *Intelektualna svojima moćno sredstvo ekonomskog rasta*, pokazuje da zamajac dugoročnog privrednog razvoja više nije, a u budućnosti će to biti još manje, ekonomija proizvodnje i trgovine, već ekonomija kreativnosti i ideja.

Ključ koji otvara vrata nove ekonomije su obrazovanje, kultura i nauka. Nema kulture bez obrazovanja niti kreativnog obrazovanje bez kulture!

Kamil Idriz u svojoj knjizi navodi i primer američke industrije zabave, koja je najbolja izvozna grana privrede SAD, odnosno prihod od autorskih prava (recimo Diznijevih filmova).

U konceptu razvoja nekih evropskih država postavilo se pitanje - da li je industrija zabave u nadležnosti kulturne politike, s obzirom da se radi o lukrativno orijentisanoj delatnosti.

Moje mišljenje je da industrija zabave, podjednako kao kulturna industrija i kao kreativni sektor, jeste sadržaj kulturne politike. Uostalom, kako napraviti jasnu granicu između industrije zabave i kreativnog sektora, odnosno umetničke produkcije?

Ukoliko uporedimo današnje ciljeve kulturnih politika evropskih država, posebno manjih, u koje se i mi ubrajamo, većina je implicite ili eksplicite stavljena u kontekst odnosa kulturne produkcije i kreativnog kapitala, samo se instrumenti razlikuju. Posebno bih skrenuo pažnju na studiju urađenu za Evropsku komisiju *Ekonomija kulture u Evropi - strategija za kreativnu Evropu*.

Pojam kreativna Evropa ulazi u zvaničnu terminologiju EU nakon istraživanja *Kreativna Evropa*, koje je rađeno u prvim godinama novog milenijuma, u kojem sam i sam učestvovao.

Prema psihologu Hauardu Gardneru umetnost može da odigra značajnu ulogu u razvoju šireg spektra inteligencije, a »kada pojedinci otkriju svoje kreativne snage, to može da ima ogroman doprinos njihovom samopoštovanju i njihovom sveukupnom dostignuću«

U kulturnom sektoru država članica EU angažovano je oko 7,2 miliona radnika, što je više od radno aktivnog stanovništva Grčke i Irski zajedno. Ekonomski aspekti i aspekti tržišta radnom snagom umetnosti i kulturnog sektora u kontekstu razvoja kreativnog kapaciteta celokupnog društva postali su od primarnog značaja u Evropi.

Gde smo u svemu tome mi, šta nam nude naši stratezi? Ilustrovaću to kroz tri primera:

Prvi je dokument – *Nacionalna strategija Srbije za pristupanje Srbije i Crne Gore Evropskoj Uniji*. Dokument ima 207 stranica i kako je istaknuto u Uvodu - »predstavlja nacionalnu strategiju pridruživanja i pristupanja EU«. Od sto sedamdeset sastavljača dokumenta nema nikoga iz delatnosti kulture. Naručioци dokumenta i kolegijum projekta smatrao je da – kulturni praktičari, sociolozi kulture, pisci, lingvisti, režiseri, slikari, glumci, muzičari, kompozitori, bibliotekari, muzeolozi, izdavači – ne treba da učestvuju u kreiranju političkog, pravnog, ekonomskog i svakog drugog položaja Srbije u Evropi.

Istina, nije bilo u ovom poslu ni filozofa, etnologa, fizičara, antropologa, istoričara, ekologa, lekara, psihologa, geografa ...

Indikativna je činjenica da je ovako važan nacionalni projekat urađen uz finansijsku podršku Fonda za otvoreno društvo.

Drugi dokument - *Memorandum o budžetu i ekonomskoj i fiskalnoj politici za 2006. godinu, sa projekcijom za 2007. i 2008. godinu*. Na 134 gusto kucane stranice kulturna produkcija i kreativni sektor se uopšte ne spominju.

Treći dokument je iz Demokratske stranke, urađen pre nešto više od godinu dana sa ambicioznim naslovom - *Strategija promena*. Kulturna politika, umetnost, kreativni kapital se uopšte ne spominju, a kultura se shvata kao kultura političkog dijaloga, a pola stranice je popunjeno frazama o pravu svake nacije na kulturni identitet.

Druga dilema - direktna kontrola administracije ili stepen nezavisnosti od političkih procesa? Drugim rečima, ovo je pitanje demokratskog kapaciteta jednog društva.

Veoma jasan odgovor - ko je zadužen za određivanje konteksta kulturne produkcije, dobili smo u Zakonu o kulturi. Zakon o čemu? Zakonodavac nije bliže odredio sam pojam kultura, niti se oslonio na odrednice EUROSTAT-a.

To samo potvrđuje da za donošenje jednog tako važnog sistemskog zakona nisu bili ispunjeni metodološki preduslovi. Radi se o takozvanim *impact analizama*, kao sastavnom delu propisa, koje su kao metodologiju, prihvatile sve članice OECD (1995. godine) i kojima bi trebalo da se predvidi učinak pozitivnog zakonodavstva na društvo. Svrha takvih analiza je poboljšanje kvaliteta propisa, izbegavanje nepotrebne regulative i smanjivanje troškova njegove primene.

Umesto toga dobili smo nabiranja zbrda zdola, koja su isključivo postavljena sektorski, odnosno iz njih ne proizilaze veze sa drugim značajnim sektorima koji bitno utiču na kulturnu produkciju, kao što su pitanja poreskih olakšica i fiskalnih stimulacija, ekonomskog razvoja, socijalna pitanja, obrazovanje i druga. Tako zakon "visi u vazduhu"!

Osnovna karakteristika ovog anahronog zakona jeste da uvodi *demokratski centralizam* (poznata Kardeljeva izmišljotina) u odlučivanje. Tako smo dobili problematično osnivanje *delegatskog* Nacionalnog saveta od 37 dobrovojaca, koji zapravo ni o čemu ne odlučuju, ali su koristan paravan za *demokratski centralizam*! Ovo rešenje je već viđeno u Sloveniji 1994. godine i pokazalo je brojne manjkavosti.

Ustanove kulture, koje se finansiraju iz budžeta stavljene su u poziciju pukih izvršilaca programa koje odobrava Ministarstvo, a ne partneri u realizaciji kulturne politike!

O svim bitnim pitanjima odlučuje Ministar. Istina, u tome mogu da mu pomažu radne grupe (?!), koje opet postavlja i smenjuje sam Ministar. To ide do takvog apsurdna da je u nadležnosti Ministra i da odredi koje udruženje umetnika je reprezentativno, a koje nije! Kakve to veze ima sa jednim sistemskim zakonom?

Pravo strateško rešenje bilo bi uvođenje takozvanog sistema *produžene ruke* (arm's-length) i osnivanje institucija Umetničkog saveta (Arts Council), kao relativno nezavisnog stručnog tela koje operativno sprovodi kulturnu politiku. Takvo sistemsko rešenje obezbeđuje visok stepen autonomije kulturne produkcije.

Svakako, postoji i mogućnost uvođenja neke od savremenijih varijanti etatističkog modela, kao što je u Francuskoj ili Sloveniji, ali takav model mora da prati veliko budžetsko izdvajanje za finansiranje kulture!

Od svih mogućnosti mi smo dobili pokušaj uvođenja "državne kulture", koja je po definiciji u stalnom konfliktu sa kreativnim kontekstom.

Treća dilema - novčana pomoć ili investicija?

Koncept finansiranja kulturne produkcije, razlozi i sadržina ugovora podjednako je važna kao i sami načini finansiranja, odnosno da li tokovi novca idu direktno iz ministarstva ili preko autonomnih fondova i vladinih agencija.

Ako se sredstva distribuiraju kao "budžetska obaveza" onda se radi o javnoj finansijskoj podršci koja ne mora, a često i nije, povezana sa očekivanim rezultatima, a ustanove kulture su zavisne od budžetske novčane pomoći.

Kulturne politike evropskih država uglavnom su prešle sa koncepta *javne finansijske podrške* na *investicioni pristup*, koji se oslanja na diversifikaciju finansijskih izvora i pored budžeta, koji ostaje važan izvor, uključuje - fondove, fondacije, strukturalne fondove, međunarodne i regionalne izvore, zadužbine, sponzorstvo, sopstvene prihode i druge.

Usklađivanje svih tih izvora u jednom širem društvenom kontekstu i na nivou makro društvenog budžeta donosi rezultate. Uslove za takav način finansiranja obezbeđuje država upravo preko instrumenata kulturne politike.

Na prime, u Holandiji se preko Ministarstva kulture razvila čitava lepeza izvora finansiranja kulturne produkcije, kao što je više od deset autonomnih namenskih fondova, a godišnje se dodeli oko 700 različitih nagrada. Danas u Švedskoj aktivno deluje oko petnaest hiljada nezavisnih fondova, fondacija, nagrada i stipendija za podršku kulturnoj produkciji. U Nemačkoj ih ima oko devet hiljada.

Od ustanova kulture ne očekuje se da budu lukrativne, ali se očekuje da se što je moguće više oslanjaju na veći broj finansijskih izvora.

Nacionalni teatar u Londonu za godišnji program dobija negde oko 40 odsto sredstava od Umetničkog saveta. Da bi opravdao ta sredstva mora da ima popunjenost gledališta preko 80 odsto. Svi ostali prihodi su iz drugih izvora!

Diversifikacija izvora finansiranja umetničkih festivala i struktura troškova u Velikoj Britaniji, Mađarskoj i Francuskoj

/Podaci iz istraživanja o festivalima, urađeno u Budimpeštanskoj observatoriji/

(Uzeti su podaci iz tri države koje imaju različite sisteme kulturne politike - GB, sistem *produžene ruke*, Mađarska, hibridnisistem (nešto između *produžene ruke* i etatičkog i Francuska, etatički model)

Prihod	GB	Mađarska	Francuska	Troškovi	GB	Mađarska	Francuska
Sopstveni izvori	42%	34%	36,5%	Umetnički programski	-44%	47%	51%
Budžetska podrška	36,7%	42,1%	51,5%	Tehnički	12%	18%	18%
Podrška privatnog sektora	17%	20,3%	12%	Komunikacija	11%	9%	11%
				Kancelarija	8%	9%	20%
				Osoblje	16%	6%	-
Ostalo	4,3%	3,6%	-	Ostali	9%	11%	-
	100%	100%	100%		100%	100%	100%

Šta se događa u našem dvorištu?

Na osnovu proračuna ekonomista, odlaskom kreativnog potencijala devedesetih godina Srbija je izgubila oko 24 milijarde dolara, odnosno 12 koliko je uloženo u njihovo obrazovanje i još toliko koliko bi se njihovim upošljavanjem vratilo društvu. Od 2000. godine do danas taj trend se nastavio. U članku objavljenom u listu Press, ovog ponedjeljka, rektor Beogradskog univerziteta iznosi podatak da je više od 500.000 visokoobrazovanih školaraca napustilo Srbiju od devedesetih godina do danas. Na osnovu poslednjih istraživanja, koje je sprovedla Studentska unija Srbije, skoro 30 odsto studenata planira da zauvek napusti Srbiju, a više od 20 odsto da nastavi postiplomske studije u stranoj državi.

U istom članku pomoćnik ministra prosvete izjavljuje: "Investiranje u obrazovanje, nauku i kulturu isplati se i na kraći i na duži rok".

Kako to izgleda u praksi?

Srbija iz budžeta izdvaja za kulturu nekih 0,80 odsto. Odnosno, ako se uzme realan iznos to je oko 15,50 evra po glavi stanovnika, što je najniže u Evropi! Finska izdvaja 170 evra, Slovenija 134 evra, Mađarska 54 evra, Irska 50 evra, Grčka 32 evra, Bugarska 33 evra.

Ako se budžetska izdvajanja za ustanove kulture stave u korelaciju sa troškovima jasno se može videti da najveći deo odlazi na režiske troškove, što pokazuje da ne samo što izdvajamo minimalno, već da se sredstva neefikasno preraspodeljuju, kao i neracionalno troše na nivou pojedinačnih stavki.

Kao primer mogu da navedem godinu 2003. kada su Jugoslovensko dramsko pozorište i pozorište Atelje 212 otišla u Kolumbiju i Meksiko, a neki horovi u Kinu i Južnu Koreju. Uz nekoliko pozorišnih odlazaka manjih grupa u Australiju i Kanadu jasno je da se kasa za međunarodnu saradnju izpraznila na nešto što objektivno nije značajno. Sa pravom možemo da se pitamo koliko koštaju Dani kulture Srbije u Kini, koji se održavaju ovih dana i šta će nam to konkretno doneti?

Neracionalna infrastrukturna mreža javnih ustanova, oslanja se sa više od 90 odsto prihoda na budžetske dotacije, u čemu po visini troškova prednjače takozvane nacionalne, odnosno narodne ustanove. Nikada do sada ni u jednoj od njih nije urađena SWOT analiza, odnosno nezavisna programska i finansijska evaluacija!

Naša budžetska preraspodela koristi dotacije, retko subvencije, a još ređe nagrade, stimulacije, stipendije i druge finansijske instrumente, što samo doprinosi neracionalnoj potrošnji.

Sa druge strane, potpuno su izostale fiskalne, poreske i carinske olakšice za stvaranje stimulatívne atmosfere za ulaganja privatnog sektora u kulturnu produkciju.

Naša država još uvek ne poznaje, a samim tim niti podržava, nove pravne forme u kulturnoj produkciji koje su usvojile mnoge države Evrope, kao što su komercijalne neprofitne institucije (u Nemačkoj su to GMBH, u Mađarskoj - *javne korisne organizacije*), zatim tu su i mali fleksibilne organizacioni oblici, koji zapošljavaju do 10 radnika, kao i novi tip "poslodavca" koji se pojavljuje u obliku *preduzetničkog pojedinca*, odnosno *preduzetničkog kulturnog radnika*. U Holandiji je između 2002. i 2007. godine 12.000 umetnika završilo seminare za preduzimače. Slovenija je samo u 2007. godini potrošila 6 miliona evra za podršku individualnim umetnicima.

Daleko smo mi, kao nebo od zemlje, od svakog koncepta diversifikacije finansijskih izvora i shvatanja ulaganja u kulturu kao investicije u kreativni kapital!

Država Srbija čvrsto, paternalistički, drži u zagrljaju kulturnu produkciju, a od silne ljubavi toliko ju je jako stisnula da je u stvari permanentno guši!